

הרב יהודה שביב

האדם עץ השדה — ליחסי הגומלין שבין האדם לעץ

ראשי פרקים

- א. זיקה שמבראשית
- ב. השפעה הדדית
- ג. קרע
- ד. אדם ועץ לא נכחדו במבול
- ה. עבודת האדם תחת עבודת האדמה
- ו. ראשית גאולה — שיקום היחסים עם האדמה
- ז. כי יש לעץ תקווה — ולאדם?
- ח. כימי העץ ימי עמי
- ט. נטיעת האדם ונטיעת הבורא

א. זיקה שמבראשית

שני תיאורי בריאה באו בספר בראשית.¹ בראשון (בפרק א) סדורים הברואים לפי סדר בריאתם, למן היום הראשון ועד לשישי. והסדר שנראה בהם הוא: דומם, צומח, חי מדבר. ואילו בתיאור השני (בפרק ב) אין הבחנה בסדר זמנים של נבראים שונים וכל החלקים נראים כאילו נבראו בו זמנית. בתיאור הראשון רחוקים העצים והאדם מרחק של שלושה ימי בריאה, שהעצים — כיתר הצומח — נבראו ביום השלישי והאדם ביום השישי. ואילו בתיאור השני באו שני אלו — העצים והאדם — סמוכים זה לזה, כשתיאור בריאת האדם קודם, כאמור:

אלה תולדות השמים והארץ בהבראם...

וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ...

וייצר ה' א-להים את האדם...

ויטע ה' א-להים גן בעדן מקדם וישם שם את האדם אשר יצר.

1. על ההבדל בין התיאורים כבר העמידו חז"ל במדרשים אתר ופרשנים ראשונים והוגים אחרונים נזקקו לו. ואף לנו דברים בעניין ועוד חזון למועד בע"ה.

הרב יהודה שביב

ויצמח ה' א-להים מן האדמה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע (בראשית ב, ד-ט).

לא זו בלבד שנבראו סמוכים, אלא אף הוצבו בסמיכות זה לזה. ואף שמבחינה התפתחותית קרובים יותר בעלי החיים לאדם, הרי זיקתו הראשונית של האדם למי מן הברואים היא אל העץ.

והבחינה שנבחן האדם היא בהתייחסותו אל העץ. והיחס עפ"י המצוה עליו ע"י הקב"ה — אמור היה להיות אמביוולנטי: מחד — "מכל עץ הגן אכל תאכל" (שם שם טז).² ומאידך — "מעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו" (שם שם יז).

ב. השפעה הדדית

תוארי העצים — עץ החיים ועץ הדעת טוב ורע — מכוונים להשפעתם על האדם. פרי עץ החיים בכוחו להעניק חיי נצח לאדם ("פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעלם" — ג, כב³), ואילו פרי עץ הדעת — דעה יתירה ("כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כא-להים ידעי טוב ורע" — ג, ה). כך שני עצים מיוחדים אלו, ואילו שאר העצים מעניקים לאדם חיים במידה ודעת במידה.

אבל ההשפעה היא הדדית: לא רק העץ מגדל ומחזק את האדם⁴, אלא האדם הוא הקרוא לגדל ולחזק את העצים. שהרי זה הוא ייעודו כאמור: "ויקח ה' א-להים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה" (ב, טו). הרי שוב שניות: 'לעבדה' — היינו לטפח ולפעול בחיוב; 'לשמרה' — למנוע קלקולים ונזקים.

2. האם היתר כאן או אף מצווה, נחלקו, כנראה, קדמונינו. מתרגום רס"ג, ראב"ע והמדרש הגדול נראה שהבינו שרק היתר כאן; לעומת זאת מרד"ק ורבינו בחיי עולה כי מצווה היתה.

3. ואילו השכיל האדם לאכול מעץ חיים בתחילה, ולא נפתה לאכול מעץ הדעת — כי אז היה זוכה לחיי עד.

4. ראב"ע מבאר בשונה מראשונים אחרים את הכתוב האוסר השחתת העצים בעת מצור ('כי האדם עץ השדה' — דברים כ, יט): "כי חיי בן אדם הוא עץ השדה". וכבר קדמו לו בפירוש זה חז"ל בספרי באומרים: "כי האדם עץ השדה — מלמד שחיייו של אדם אינם אלא מן האילן". באמת לא רק חיותו הפיסית של האדם נבנית מפרי העץ, אלא גם הנאתו האסתטית ודבר זה עולה ממטבע ברכת האילנות — "שלא חסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות נאים להנות בהם בני אדם". נמצא כי אף אילנות שאין פריים למאכל מחיות את האדם.

האדם עץ השדה – ליחסי הגומלין שבין האדם

נמצא: האדם עובד בגן ושומר על העצים, והעצים מזינים ובכך מגינים על האדם, על גופו ונפשו.⁵

ג. קרע

כך המצב האידיאלי הרצוי והראוי. אולם משחטא האדם ועבר על מצות בוראו שציווהו לבלתי אכול מפרי עץ הדעת, כבר חל קרע בינו לבין הטבע. מגן העדן גורש הוא, ואף מחוצה לו כבר אין האדמה נענית לו כבתחילה, אלא "בעצבון תאכלנה כל ימי חיידך, וקוץ ודרדר תצמיח לך" (ג, יז-יח); לא עוד אכילת פרי העץ, אלא "ואכלת את עשב השדה" (שם).

מכאן ואילך אנו עדים לשרשרת של הידרדרות מדור לדור. שאם אדם עוד יכל להפיק מה מן האדמה, אם גם בזיעת אפו – הרי קין בנו, רוצח אחיו, נענש בכך שגם "כי תעבד את האדמה לא תסוף תת כחה לך" (ד, יב). ואמנם תיקון מה התחולל בימי נח שהתקין להם מחרשות לחרוש בהם את האדמה.⁶

ד. אדם ועץ לא נכחדו במבול

ומעניין שכשירד המבול הגדול ומחה את כל החיים אשר על פני האדמה, מדגישה התורה:

ויגוע כל בשר הרמש על הארץ, בעוף ובבהמה ובחיה ובכל השרץ
השרץ על הארץ וכל האדם... וימח את כל היקום אשר על פני
האמה מאדם ועד בהמה, עד רמש ועד עוף השמים (ז, כא-כג).

ומכלל הפירוט הרב בחי אתה למד: החי נכחד כולו (פרט לאותם שנקבצו לתיבה); הצומח לא נכחד.⁷ הרי לנו: האדם לא נכחד, כי מצא מפלט בתיבה (העשויה מעצים); העצים אף הם לא נכחדו.

5. מעתה, לחם שאוכל האדם אינו לחם חסד. שהרי בזכות הוא אוכל. ואולי הטעם שלא הותרה לו לאדם הראשון אכילת בשר בעלי חיים (ראה סנהדרין נט ע"ב, וראשונים לבראשית ט, ג) הוא שאכילה כזאת היתה בגדר לחם חסד, שכן האדם לא פעל מאומה לחיותם ולשימורם של בעלי החיים. רק לאחר המבול, שבע"ח חבו את חייהם לנח ולבניו הותרה אכילת בע"ח לבני אדם.
6. מדרש תנחומא לפרשת בראשית, סוף פסקה יא.
7. ומכאן לעלה זית שהביאה היונה טרף בפיה לאחר שוך המבול (ח, יא).

הרב יהודה שביב

ה. עבודת האדם תחת עבודת האדמה

עצים שרדו את המבול; עצים לא שרדו את המכות במצרים. ואדרבא התורה מדגישה את שאירע לעצים. כך במכת הברד: "ויד הברד בכל ארץ מצרים את כל אשר בשדה" (שמות ט, כה) וכך במכת הארבה: "ואכל אל כל העץ הצמח לכם מן השדה" (שם י, ו).

אפשר שכך אירע שכן במצרים כבר אין האדם עובד את האדמה, אלא האדם כעבד עובד את האדם.⁸

הרי לנו: גלות פוגעת באדם ואף העץ נפגע. כיוצא בזה יארע לימים בעת חורבן הארץ. כך נאמר בפרשת התוכחה בבחוקותי: "ולא תתן ארצכם את יבולה ועץ השדה לא יתן פרי" (ויקרא כו, כ).⁹

ו. ראשית גאולה — שיקום היחסים עם האדמה

ומכאן צעד ראשון בגאולת האדם מישראל — קריאת גאולה גם לעץ.

וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל (ויקרא יט, כג)

ואף שפסקה זאת נראית כמשפט הקדמה להלכות שבעקבותיה, הלכות ערלה ונטע רבעי, הנה חז"ל במדרשם רואים אותה גם כבעלת מסר לעצמה, שכך דרשו:

כשהיו ישראל במדבר ארבעים שנה, היה המן יורד והבאר עולה להן והשליו מצוי להן וענני כבוד מקיפין אותן ועמוד ענן מסייע לפניהם, כיוון שנכנסו לארץ אמר להם משה: כל אחד ואחד מכם יטעון מכושיה ויפוק וינצוב ליה נציבן [=יטעון מכושו ויצא ויטע לו נטיעות]... מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה... אף אתם כשתכנסו לארץ לא תתעסקו אלא

8. ולא כך הייתה ראשית העבודות במצרים. שהעבודות, כפי שהנהיג אותה יוסף בשנות הרעב, התמקדה בעבודת האדמה. כפי שהורה יוסף: "ויאמר יוסף אל העם: הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה. הא לכם זרע וזרעתם את האדמה" (בראשית מד, כג).

9. וכשישראל גולים מארצם, אין אדמת הארץ נענית למי מעובדיה ועציה אינם נותנים את פריים כאמור: "השמותי אני את הארץ ושמו עליה איביכם הישבים בה" (ויקרא כו, לב). וכתב הרמב"ן: "וכן מה שאמר כאן 'ושמו עליה אויביכם', היא בשורה טובה מבשרת בכל הגלויות, שאין ארצנו מקבלת את אויבינו. ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם והיא חרבה כמוה, כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם".

האדם עץ השדה — ליחסי הגומלין שבין האדם

במטע תחילה, הה"ד: "כי תבואו אל הארץ ונטעתם" (ויק"ר כה, ה).

המדרש מבליט את הניגוד בין הכניסה לארץ לחיי הנדודים במדבר, אולם ניתן לראות ניגוד גם לחייהם במצרים. צא וראה מהם ה'מעדנים' שהיו מנת חלקם במצרים, עליהם הם מתרפקים –

"זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים... את הקשאים ואת האבטחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים" (במדבר יא, ה). ואין בכל הרשימה הזאת ולו פרי אחד! לעומת שבחה של ארץ ישראל שהוא דווקא בפירותיה. אכן אינו דומה הפקת פרי עץ להפקת אבטיחים ובצלים. שראשונים דורשים אורך רוח והתמדה לעומת פרי האדמה הנותן תשואה מיידי. אבל אורך הרוח וההתמדה משתלמים, שהעץ נותן פריו לשנים הרבה לעומת ירקות השדה.

ז. כי יש לעץ תקווה — ולאדם:

אמרנו כי העץ נותן פריו לשנים הרבה. ולא זו בלבד, אלא שמצינו לו לעץ תכונה ייחודית, עליה העמיד איוב:

כי יש לעץ תקווה — אם יכרת ועוד יחליף וינקתו לא תחדל.

אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו, מריח מים יפריח ועשה קציר כמו נטע (יד, ז-ט).

הרי תכונת התחדשות, שגם אם ייכרת גזעו או יזקין הרי הוא מצמיח חליפים חדשים. ובזה לא שווה האדם לעץ, כפי שממשיך שם איוב:

וגבר ימות ויחלש ויגוע אדם ואין... ואיש שכב ולא יקום.

לאדם דרך כלל אין תקווה. אולם ישנם בני אדם המבורכים בברכת ובתכונת העץ.

כזה הוא האיש המתואר במזמור הראשון בתהלים.

האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד, ובמושב לצים לא ישב, כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה.

הרי הוא:

כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו...

כזה הוא הגבר אשר יבטח בה', שהוא

כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא ירא כי יבא חם

הרב יהודה שביב

והיה עלהו רענן ובשנת בצרת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי
(ירמיהו יז, ח).

כזה הא הצדיק, שהוא

כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה...

עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו (תהלים צב, יג-טו).¹⁰

ח. כימי העץ ימי עמי

באריכות ימים אין האדם יכול להשתוות לעץ. שימיו של אדם קצובים לו – "ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורת שמונים שנה" (תהלים צ, י). ואילו העץ הבודד אפשר לו לשרוד מאות שנים. האדם היחיד אינו יכול להשתוות; האומה כולה, כיחידה אורגאנית אחד – יכולה. וכבר דימה הנביא את ימיה של האומה לימי העץ – "כי כימי העץ ימי עמי" (ישעיהו סה, כב). מעתה נאמר אף אנו, כי אם אמנם אין לאדם יחיד תקווה כלעף – כדרך שקונן איוב כנ"ל, הרי לאומה יש תקווה, ואף אם ייכרת מי מענפיה ואף אם יזקין בארץ שורשה, הרי מריח מים תפריח, "ויצא חטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה" (ישעיהו יא, א).

ט. נטיעת האדם ונטיעת הבורא

הדרך מן הגלות לגאולה עוברת דרך המדבר. המדבר – ארץ תוהו ("ימצאהו בארץ מדבר ובתוהו ילל ישמן (דברים לב, י).

שהייה במדבר הרי היא כחזרה אל עולם בראשית של תוהו ובוהו, עולם של טרם עץ וטרם שיח. בעולם של בראשית יש להתחיל מבראשית וכדרך שבראשיתו של עולם עסק הקב"ה במטע תחילה, כן מצווים ישראל להיות עוסקים במטע תחילה –

וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל (ויקרא יט, כג).
מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה,
הדא הוא דכתיב (בראשית ב, ח): "ויטע ה' אלוקים גן בעדן" –

10. יושם לב לדימויים אלו, לעומת דימויים לבעלי חיים שמצינו בברכת יעקב לבניו ואף בברכת משה לשבטי ישראל.

האדם עץ השדה – ליחסי הגומלין שבין האדם

אף אתם כשנכנסין לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחילה
(ויקרא כה, ג)¹¹.

ואם אמנם אוחזים בני האדם באומנותו של הקב"ה ונוטעים נטיעות, עדיין שמורה לו לקב"ה נטיעה מיוחדת – נטיעת עם ישראל בחלקה המיוחדת והמיוחדת לכך, כדרך שצפו משה ובני ישראל בשירת הים:

תבאמו ותטעמו בהר נחלתך (שמות יו, יז).

ומרחיב אסף בשירתו:

גפן ממצרים תסיע תגרש גוים ותטעה

פנית לפניך ותשרש שרשיה ותמלא ארץ...

תשלח קצירה עד ים ואל נהר יונקותיה (תהלים פ, ט-יא).

ושם הצדיקים – שהם כזית וכארז – שתולים בבית ה' ובחצרות אלוקינו יפריחו (תהלים צב) קרואים לפעול עם אל, לטעת משתילי עץ החיים ועץ הדעת ולהפוך את העולם כולו לגן עדן.

11. אף לאחר שחרב העולם לראשונה וחזר להיות תוהו ובוהו, לא נתעסק נח אלא במטע תחילה, כאמור: "ויחל נח איש האדמה ויטע כרם" (בראשית ט, כ).